

научных трудов МГПИИЯ. – М.: Моск. ун-т, 1985. – Вып.244. – С. 28–38.
4. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: [учебн. пособие]. – Минск: Тетра Системс, 2008. – 272 с. 5. Солодухо Э. М. Вопросы сопоставительного изучения заимствованной фразеологии. – Казань, 1982. – 169 с. 6. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц /Вероника Николаевна Телия. – М.: Наука, 1986. – 143 с.

Літинська Н.В., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

СТРУКТУРНО-СМИСЛОВІ КОМПОНЕНТИ КОНЦЕПТОСФЕРИ "СУЧАСНА ІТАЛІЯ"

У статті пропонується виклад деяких трактувань поняття концептосфери, подано його визначення, запропоновані різними дослідниками. Аналізуються передумови формування концептосфери "Сучасна Італія", виокремлюються її складники.

Ключові слова: *концептосфера, менталітет, семантичний простір мови, цінності.*

В статье рассмотрены некоторые трактовки понятия "концептосфера", его определения, предложенные разными исследователями. Анализируются предпосылки формирования концептосферы "Современная Италия", выделяются ее составные части.

Ключевые слова: *концептосфера, менталитет, семантическое пространство языка, ценности.*

The article deals with some interpretations of the term "concept sphere", its definitions made by various researchers are proposed, the factors of forming the concept sphere "The Modern Italy" are analyzed, its components are identified.

Key words: *concept sphere, mentality, semantic space of the language, values.*

Актуальність дослідження зумовлена загальним спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення мовних явищ з урахуванням свідомості суб'єктів комунікації та виявлення етноспецифічного в національно-мовних картинах світу.

Метою статті є визначити зміст поняття концептосфери, проаналізувати чинники формування концептосфери "Сучасна Італія", виокремити її структурно-сміслові компоненти.

Наукова новизна дослідження полягає у встановленні передумов формування італійської національної концептосфери, виявленні її специфічних характеристик з огляду на світоглядні позиції, ціннісні орієнтири та суспільно-політичне життя італійського соціуму і розкритті процесів її вербалізації у мовній картині світу сучасної Італії.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики існує багато трактувань терміна концептосфера. Саме поняття "концептосфери" запровадив у вітчизняну науку академік Д. С. Ліхачов. За його визначенням, концептосфера – це "сукупність концептів нації, вона утворена усіма потенціями концептів носіїв мови" [Лихачев 1993, 5]. Поняття концептосфери особливо важливе тим, що воно дає змогу зрозуміти, чому мова є не просто засобом спілкування, але й певним концентратом культури – культури нації і її втіленням у різних верствах населення аж до окремої особистості [Лихачев 1993, 5]. Автор стверджує, що чим багатшою є культура нації, її фольклор, література, наука, образотворче мистецтво, історичний досвід, релігія, тим багатша концептосфера народу [Лихачев 1993, 5].

Варто відмітити, що при розгляді концептосфери як в узагальненій, так і в конкретно-предметній площині, дослідники завжди акцентують увагу на тому факті, що концепти не існують ізольовано. Концептосфера має складну структурну організацію. На думку Г. В. Бикової, концептосфера – це система концептів, утворена перетином і переплетенням численних та різних семантичних структур [Быкова 2002, 165]. Вони перетинаються одна з одною і з'єднуються в ряди і ланцюжки, а також у поля з центром і периферією [Попова 2006, 26]. Власне бачення проблеми структурування концептосфери простежуємо у працях В. А. Маслової, яка у її структурі виділяє ядро (когнітивно-пропозиційну структуру важливого концепту), приядерну зону (інші лексичні репрезентації цього концепту, його синоніми тощо) та периферію (асоціативно-образні репрезентації) [Маслова 2004, 15].

О. О. Залевська визначає концептосферу як сукупність дискретних ментальних одиниць, впорядкованих у свідомості, що становить інформаційну базу мислення [Залевская 2002, 22]. Г. Г. Хазагеров трактує концептосферу як "сферу понять, вироблену мовною свідомістю, що відображає усе багатство асоціативних можливостей мови" [Хазагеров 1997]. За В. А. Масловою, концептосфера – "це сукупність концептів, з яких, як із мозаїчного полотна, складається світорозуміння носіїв мови" [Маслова 2004, 17]. Власне трактування цього поняття пропонує В. І. Карасик, відмічаючи, що сукупність концептів утворює

концептосферу певного народу і, відповідно, певної мови, що має безпосередній стосунок до мовної картини світу [Карасик 2002, 116]. С. О. Кошарна вважає, що концептосфера – це різноманітні типи об'єднання концептів (від бінарних опозицій до концептуальних рядів та множин), що формують концептуальні поля. Об'єднання таких полів і складає, на думку автора, концептосферу [Кошарна 2002, 54].

Поняття концептосфери тісно пов'язане з *менталітетом*, але не є тотожним йому. З. Д. Попова та Й. А. Стернін визначають менталітет як "специфічний спосіб сприйняття і розуміння дійсності, що визначається сукупністю когнітивних стереотипів свідомості, характерних для окремої особистості, соціальної чи етнічної групи людей" [Попова 2007, 45]. Менталітет народу виявляється в його характері, діях, комунікативній поведінці та формується під впливом економічних умов, політичних змін, соціально-політичних процесів, природних явищ, контактів з іншими етнічними групами тощо. Концептосфера – це сфера думки, інформаційна база когнітивної свідомості народу і окремої особистості. Основне джерело формування концептів – індивідуальна пізнавальна діяльність особистості, у тому числі через її комунікативну діяльність.

Принциповим для сучасної лінгвістики є також розмежування концептосфери і *семантичного простору* мови, що є синонімічним поняттю *мовна картина світу*. За визначенням Ю. Є. Прохорова, семантичний простір мови – це сукупність одиниць, що іменують елементи картини світу, яка склалась у певному етносі в процесі його буття і яка визначає національно-культурну специфіку побудови і реалізації асоціативно-вербальної мережі її мовних значень [Прохоров 2005, 84]. Семантичний простір мови – це та значна частина концептосфери, що отримала вираження за допомогою мовних знаків, значення, що передаються мовними знаками певної мови. Це і робить її предметом вивчення когнітивної лінгвістики.

У нашому дослідженні ми умовно визначаємо період "Сучасна Італія" кінцем ХХ – першим десятиліттям ХХІ століття. За цей час італійське суспільство зазнало глибоких змін: як внаслідок нещодавніх специфічних подій, що відбулись в Італії, так і загальноєвропейських глобальних трансформацій. Йдеться, переважним чином, про загальні міжнародні тенденції, а саме глобалізацію, імміграцію, світову економічну кризу.

Зважаючи на велику кількість різних концептів, що складають будь-яку концептосферу, вважаємо доцільним виділити базові, ключові концепти, що входять до складу концептосфери "Сучасна

Італія". Так, до ядерних, що знаходяться в її центрі, на нашу думку, належать такі концептуальні величини, що репрезентуються лексемами **FAMIGLIA, CRISI, MALGOVERNO, MULTICULTURALISMO, MAFIA**. Як зазначає І. А. Юрьєва, "певні концепти, матеріалізуючись засобами національної мови, стають частиною національної культури, складають "цементувальну" основу етносу" [Юрьєва 2008, 14]. Деякі вчені (Н. Д. Арутюнова, А. Вежбицька, В. В. Воробйов, Г. Д. Грачев, Ю. С. Степанов, В. Н. Телія) визначають такі концепти як універсалії ("примітиви", "вихідні", "базові" концепти), що організують весь концептуальний простір і, складаючи основну частину системи, організують інші концепти, національну картину світу загалом.

Сучасний період розвитку італійського суспільства, що отримав назву *Seconda Repubblica*, бере початок із політичного скандалу *Tangentopoli* (похідне слово від *tangente* – "хабар" та суфіксу *poli* – "місто"), що виявив корумпованість тогочасної влади та призвів до краху політичної системи Італії. Подальше сходження медіамагната С. Берлусконі та його необмежена влада знизили довіру італійців до державних інститутів влади. Таким чином, загострюється історичне протистояння "держава-суспільство" й очевидними виявляються такі традиційні національні риси, як слабка громадянська позиція, партикуляризм, захист локальних (*localismo*), сімейних (*familismo*) та індивідуальних (*individualismo*) інтересів.

Загальними тенденціями сучасного італійського соціуму є явища, що вербалізуються лексемами із семою занепаду: *declino, crisi, decadenza*, роз'єднання: *disunità, disgregazione, frattura territoriale*, нестабільності: *precarietà, instabilità*, безладу: *disordine, dissesto, confusione*, недовіри: *diffidenza, sfiducia* та зміни: *trasformazione, cambiamento*. Термін *declino* перетворився на ключове слово, що вживається у різних галузях та набуло ще більшої актуальності з початком світової економічної кризи. Журналіст та письменник Р. Петріні у своїй книзі "Declino dell'Italia" акцентує увагу на глобальних змінах, яких зазнала Італія: *Il Bel paese non c'è più. Dovremo rassegnarci all'idea che l'Italia non è più quella di una volta, spensierata, gagliarda e furba, capace di cavarsela anche se le cose non andavano affatto bene*" [Petrini 2003, 14]. Таким чином, стан італійського соціуму кінця ХХ –першого десятиліття ХХІ століття узагальнено вербалізується виразом *l'età del declino*.

Сьогодні невирішеним залишається питання **етнічної самоідентифікації італійців**. Відмінною рисою італійської

самосвідомості є так званий етнічний дуалізм, тобто одночасне співіснування в індивідуальній свідомості двох рівнозначних вимірів – національного та регіонального, причиною чого є історичний розвиток Італії, а саме пізнє формування італійської національної держави. Відсутність єдності полягає також в анархічному та, як зазначалося, індивідуалістичному спрямуванні італійського характеру.

Основним показником роздрібненості Італії є "*leghismo padano*" – політичний рух північних регіонів країни федералістського та сепаратистського спрямування, об'єднаних коаліцією Lega Nord, що ставить за мету політичне відокремлення індустріально розвинених областей Півночі від Рима та решти Італії. Так, на позначення північних областей вживаються атрибути *laboriose, attive, progredite, moderne*, південних – *arretrate, parassitarie, indolenti e corrotte*, для Рима – оцінна номінація *Roma-ladrona*. Прихильники цього руху виступають на захист інтересів, історії, культурних традицій північних областей Італії, збереження локальної ідентичності. Такі переконання ставлять під загрозу питання політичної єдності країни та самоусвідомлення італійців як єдиної нації.

За останні десятиліття, внаслідок глобалізації, Італія перетворилась із традиційно країни-емігранта на країну, на території якої зосереджена значна кількість різних етнічних груп. Це явище визначає соціальну поведінку італійців, більшість із яких демонструє нетолерантність до іноземців та вбачає в них загрозу громадському порядку. Це пояснюється новизною та стрімким розвитком цього феномена, адже в межах одного покоління в Італії відбувся зворотній процес від еміграції до імміграції. Негативне ставлення італійців до іммігрантів репрезентується пейоративними номінаціями: *extracomunitari, irregolari, clandestini, negri, africani, vu cumprà, zingari, rom, primitivi*.

Формування італійської національної концептосфери відбувається на основі певних ціннісних уявлень. Найбільш значимими для італійської нації є цінності, репрезентовані за допомогою аксіологем *famiglia, religione, tradizione, diversità, individualismo, localismo, particolarismo*. Трихотомія *Dio, Patria e Famiglia*, що виникла як девіз в період боротьби Італії за незалежність, не втрачає актуальності й сьогодні. Основними чинниками становлення італійця є сім'я, католицька церква, природні умови, клімат, культурно-історичні здобутки. Саме завдяки красі природного ландшафту, що визначається як культурна спадщина – *il bene culturale* та сприятливому клімату, до назви Італії часто застосовується апелятив

il *Bel Paese*, а через велику кількість видатних творів мистецтва – "*il Museo a cielo aperto*".

Л. Бардзіні, дослідник італійської культури та національного характеру, підкреслюючи фундаментальну роль сім'ї для італійського соціуму, називає Італію "федерацією сімей": "*l'Italia non è una nazione ma una federazione di famiglie*" [Barzini 2008, 258]. Сім'я була і залишається для італійців єдиним фундаментальним інститутом держави, яка, у свою чергу, може існувати лише якщо не перешкоджатиме найвищим сімейним інтересам. Першопочаткова роль сім'ї вербалізується такими метафоричними номінаціями сім'ї: *fondamento della società; cittadella in territorio ostile; scialuppa di salvataggio privata nei mari tempestosi dell'anarchia; baluardo contro il disordine*.

Щоб пояснити першопричину дефіциту громадянської етики в Італії американський вчений Е. Банфілд вводить термін *familismo amorale* для визначення специфічного характеру жителів півдня Італії [Banfield 1958, 55]. Втративши з часом ознаку *amorale*, цей термін застосовується для комплексного пояснення деяких перманентних рис італійського суспільства: центральної ролі сім'ї, захисту її прерогативи та внутрішніх цінностей, організаційних та підприємницьких здібностей сімейних груп, неохильності до захисту суспільних інтересів. Така поведінка також знаходить мовне відображення у словосполученні *tengo famiglia*, що означає превалювання сімейних інтересів та виправдання будь-якої некоректної поведінки потребами сім'ї. Вживання дієслова *tenere* замість *avere* пояснює походження цього виразу з південного діалекту Італії.

Концепт *FAMIGLIA* та явище *familismo amorale* безпосередньо пов'язані з концептом *MAFIA*, оскільки сім'я є центром будь-якого мафіозного угруповання. Висока значимість цього концепту для італійського лінгвосоціуму виявляється у його універсальному характері, оскільки мафія тим чи іншим чином проникає в усі сфери життя італійців. Таке виняткове значення пояснюється первісною функцією мафії, що виступала засобом контролю соціальних конфліктів, посередником між народом і державою, гарантом справедливості на території, куди не проникала державна влада. Лише згодом мафія вступає у конфлікт із державою, перетворюючись на організацію кримінального характеру. На сучасному етапі – це так звана *mafia dei colletti bianchi* – мафія "білих комірців", до якої входять представники політичної, фінансової, комерційної сфери

тощо. Образ *mafioso* є найпоширенішим стереотипом про італійців у світі також завдяки розповсюдженню італійської мафії за межами країни. У південних регіонах Італії (Калабрія, Апулія, Кампанія, Сицилія) явище MAFIA є невід’ємною частиною життя населення, як клімат чи національний діалект: "*La mafia è una realtà della vita, una delle condizioni permanenti della esistenza, come il clima, la media delle precipitazioni, il dialetto locale*" [Barzini 2008, 334].

Концепт MAFIA базується на двох найвищих традиційних італійських цінностях – сім’ї та релігії. Будь-яке мафіозне об’єднання побудовано на зразок традиційної італійської сім’ї, яку очолює авторитетний голова (*capomafia*), що контролює діяльність усіх її членів. Кожне мафіозне угруповання має ієрархічну організацію, ритуали, традиції та символіку і найчастіше визначається як *famiglia mafiosa*. Внутрішні зв’язки між її членами підпорядковуються правилам взаємодопомоги та кругової поруки. Релігійний характер мафіозних угруповань виявляється в шануванні релігійних свят, культурі Божої Матері, участі релігійних діячів у діяльності мафії, власному трактуванні релігійних догм та моральних норм.

Релігія відіграє виняткову роль для Італії, виступаючи об’єднуючим чинником для італійської нації. Оскільки католицька церква є носієм колективного етосу, культурної спадщини спільних символів, за нею визнається не тільки інтеграційна функція для етнічної спільноти, але й фундаментальна роль у просуванні активної та відповідальної участі громадян у суспільстві [Nevola 2003, 95]. Релігійність італійців має, перш за все, зовнішній характер, виявляється в участі у ритуалах, вшануванні церковних традицій та колективних звичаїв: *italiani intrappolati nelle teatralità e ritualità del Cattolicesimo*. Виключна роль релігії пояснюється присутністю на території Італії Ватикану – осередку католицизму: *Una società, quella italiana, che la Chiesa "ce l'ha in casa"* [Vaccara 2008]. Вплив католицької церкви як інструменту виховання спостерігається в усіх сферах соціального життя, особливо у сімейній, оскільки сімейні цінності є відображенням християнських, тому церква метафорично визначається як *una delle principali agenzie educative di massa*. Католицька церква позитивно впливає на громадянську мораль у всіх її вимірах. Л. Бардзіні вбачає релігійне походження італійського менталітету і зазначає, що без церкви не було б італійської нації: "*La Chiesa resta la più influente, senza il Vaticano a Roma, come sarebbe la personalità degli italiani?*" [Vaccara 2008].

На кожному конкретному історичному етапі розвитку будь-якого соціуму відбувається формування своєрідної концептосфери, що має у своєму складі ряд найсуттєвіших елементів – первинних, вихідних концептів, на базі яких формуються всі інші. Концептосфера "Сучасна Італія" – це сукупність взаємозумовлених концептів, структуроване, національно і культурно детерміноване знання носіїв італійської мови в системі їхніх ментальних уявлень та вербальних репрезентацій. Формування концептосфери "Сучасна Італія" є результатом культурно-історичного досвіду етносу, його ціннісних пріоритетів та особливостей менталітету, а також сучасних тенденцій розвитку італійського соціуму.

Перспективами дослідження є подальше виокремлення та лінгвокультурний аналіз елементів концептосфери "Сучасна Італія".

1. *Быкова Г. В.* Внутриязыковые лакуны и национальная концептосфера / Гульчера Вахововна Быкова, Иосиф Абрамович Стернин // Язык и национальное сознание. Вопросы, теории и методологии. – Воронеж : Воронежский гос. ун-ет, 2002. – С.170–175. 2. *Залевская А. А.* Языковое сознание: вопросы теории / Александра Александровна Залевская // Язык и национальное сознание: вопросы, теории и методологии. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2002. – 314 с. 3. *Карасик В. И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс : [монография] / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с. 4. *Кошарная С. А.* Миф и язык: опыт лингвокультурологической реконструкции русской мифологической картины мира / Светлана Алексеевна Кошарная. – Белгород : Изд-во БулГУ, 2002. – 287 с. 5. *Лихачев Д. С.* Концептосфера русского языка / Дмитрий Сергеевич Лихачев // Известия РАН. – Серия литературы и языка. – М. : Наука, 1993. – Т. 52, №1. – С. 3–9. 6. *Маслова В. А.* Когнитивная лингвистика : [учеб. пособ.] / Валентина Авраамовна Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2004. – 256 с. 7. *Попова З. Д.* Когнитивная лингвистика : [учеб. изд.] / Зинаида Даниловна Попова, Иосиф Абрамович Стернин. – М. : АСТ, Восток-Запад, 2007. – 315 с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация : золотая серия). 8. *Попова З. Д.* Когнитивно-семантический анализ языка : [монография] / Зинаида Даниловна Попова, Иосиф Абрамович Стернин. – Воронеж : Изд-во "Истоки", 2006. – С. 26. 9. *Прохоров Ю. Е.* К проблеме «концепта» и «концептосферы» / Юрий Евгеньевич Прохоров // Язык, сознание, коммуникация. – М. : Макс Пресс, 2005. – Выпуск 30. – С. 74–94. 10. *Хазагеров Г. Г.* Персоносфера русской культуры [Электронный ресурс] / Георгий Георгиевич Хазагеров. – Режим доступа : <http://www.relga.rsu.ru/n90/cult90.htm>. 11. *Юрьева И. А.* Концепт

"РОССИЯ" как фрагмент русской национальной картины мира периода XX-начала XXI вв. : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 "Русский язык" / Ирина Анатольевна Юрьева ; Магнитогорский гос. ун-т. – Магнитогорск, 2008. – 23 с.

12. *Banfield E. C. The Moral Basis of a Backward Society* / Edward Christie Banfield. – New York : The Free Press, 1958. – 204 p.

13. *Barzini L. Gli italiani. Virtù e vizi di un popolo* / Luigi Barzini. – Bergamo: BUR Saggi, 2008. – 453 p.

14. *Nevola G. Una patria per gli italiani?: la questione nazionale oggi tra storia, cultura e politica* / a cura di Gaspare Nevola. – Roma : Carocci, 2003. – 217 p.

15. *Petrini R. Declino dell'Italia* / Roberto Petrini. – Roma-Bari : Laterza, 2004. – 153 p.

16. *Vaccara S. Luigi Barzini: L'Italia capita dall'indipendenza* [Электронный ресурс] / Stefano Vaccara. – Режим доступа до статьи : <http://www.americoggi.info/2008/12/21/9256-luigi-barzini-jr-litalia-capita-dallindipendenza>.